

Irodalomtanítás? Magyartanítás?

Arató Lászlóval beszélget Kulin Ferenc

■ **Kulin Ferenc** — Néhány évvel ezelőtt kiáltványszerű téziseket írtál a magyartanítás problémáiról. Az abban megfogalmazott diagnózisod legtöbb megállapításával fenntartás nélkül egyetértek. Magam is úgy gondolom, hogy „nem lehet a »magyart« ugyanúgy tanítani, mint negyedszázada”. Egyetértek azzal, hogy a magyartanítás „1978 óta nem reagált a radikálisan megváltozott szocio-kulturális környezet kihívásaira”, s hogy „a szabályozó tantervek nemigen adnak gyakorlati eligazítást arra vonatkozóan, hogy mi is történjék a magyarórán”. Súlyos problémának érzem én is, hogy „a kronológia kizárólagossága a gyakorlatban a tanítási folyamat végére szorítja a nagyobb motivációs hatású huszadik századi és kortárs szerzőket”, s elfogadom azt az oktatáspolitikai alapelvet is, amely szerint „Az új tananyag-szervezési elveket követő, képességfejlesztő programok létrehozását nem várhatjuk el sem valami központi mamut programgyártól, sem a helyi iskolai fejlesztő barkácműhelyektől. Sem az etatista-centralizáló út, sem a liberális, a helyi fejlesztéseket, a helyi innovációt túlértékelő út nem járható.” Van tehát közös kiindulópontunk, de bizonyára magad is érzed, hogy ez önmagában még nem határozza meg tájékozódásunk irányát. Ha megállapodásra jutnánk is például abban, hogy „a nagyobb motivációs hatású huszadik századi és kortárs szerzők” számára – nyilvánvalóan a klasszikusok rovására – magasabb óraszámot kellene biztosítani, könnyen lehet, hogy a szerzők névsorát illetően már nem tudnánk közös nevezőre jutni. Nem azért, mert ahányan vagyunk, annyiféle rangsor képzelhető el, hanem mert a magyar értelmiség egymással szembenálló táborainak történet szemlélete és esztétikai értékrendje nehezen összehétközhető kánonokat alakított ki. Hogy magad is érzékeled ezt a problémát, arra záró tézisedből következtetek: „Ha nem térünk át az irodalomtörténeti ismeretközlésről a kommunikációs készségfejlesztésre és az egyéni és kollektív önismeretet és önmeghatározást célzó magyartanításra, akkor (...) a társadalmi csoportok

közötti megértést és együttműködést, a nemzeti-társadalmi kohéziót veszélyeztetjük.” Nos, én ok-okozati összefüggést is érzékelek a kommunikációs készségek és az önismeret között, s ezért inkább így mondanám: semmilyen módszertani reformtól nem lesz korszerűbb, eredményesebb a magyartanítás, ha nem törekszünk minden pedagógiai eszközzel erősíteni a nemzeti-társadalmi kohéziót. Miután a módszertani vitáknak a szakmai fórumokon van a helyük, azt kérem Tőled, hogy beszélgetésünkben most ne azokra, hanem erre a teoretikus kérdésre koncentráljunk.

Arató László — Köszönöm, hogy írásomat megtisztelted a figyelmeddel, és főleg, hogy azt keresed, ami összeköti, s nem azt, ami elválaszt bennünket. Az említett kohézió szerintem a nemzet fogalmának hajtogatásától, mindennek „nemzetivé” keresztelésétől, nemzet és kormány összemosásától aligha erősödik. A sérelmi és kiválasztottságtudatra, ellenségkeresésre, mesterségesen konstruált ellenségképre alapozó nemzeti identitás csak egészségtelen identitás lehet. Nem szellemi, reflektív és önkritikus, azaz önkorrekciónra képes, hanem csupán érületi, indulati közösség. (Kell ugyan „a magzat hő szerelme”, de nem elég.)

Másfelől én a tananyag-szervezési elveket alapvetőnek tartom, mert részben ezeken múlik, hogy alattvalókat, demagógokat vagy modern, szuverén, de közösségi elkötelezettségeket vállaló állampolgárokat, individuumokat és patriótákat nevelünk-e. Azaz a „módszertan” emberkép kérdése. Az, hogy mi az ok és mi az okozat, mi a tyúk és mi a tojás, hogy a módszertan-e a fontos vagy az eszmei alapozás, az maga is ideológiai kérdés. A tananyag kiválasztása és elrendezése tantárgyfelfogási, nagyképvű szóval tantárgy-filozófiai probléma, nem csupán módszertani kérdés. A kizárólag kronológiára épülő mennyiségi elv, a tananyag bűvölete szerintem passzívabb értelmezőt feltételez, és – nem kevés kiélező rövidre zárással – statikus, nem pedig dinamikus nemzeti identitást. Ismétlem, a

problémacentrikus elrendezés nem csupán módszertani kérdés, hisz ha a jelen felől indulunk, akkor a dolgok mai állását exponáljuk először, s onnan elevenítjük fel, szólítjuk meg a hagyományt. Radnóti *Nem tudhatom...*, Szabó Lőrinc *Veresség után*, Orbán Ottó *Magyarság* vagy *Édes hazám* című verse, Kányádi Sándor *Vannak vidékek*-ciklusa, Parti Nagy Lajos *Szívlapát*, Csoóri Sándor *Idegszállaival a szél*, *Ez hát az én országom?*, Markó Béla *Delikát*, Kemény István *Búcsúlevél*, *A Kossuth téren* vagy *Ötvenhat*, Térey János *Magyar közöny* vagy *Mikor nem vagyok magyar*, illetve Nádasdy Ádám *A hazafiúi hűségről* (stb.) című versei felől más fényt kap, dinamikus erőterbe kerül a *Szózat* vagy a *Himnusz* vagy a *Sípja régi babonáknak*. Ha komolyan vesszük azt a hermeneutikai axiómát, hogy a mű múltbéli horizontja csak a jelen horizontja felől tárul fel, akkor a múlt horizontját akkor tudjuk felfogni, ha jelenét is felvázoljuk, tudatosítjuk. A jelen kérdez, a múlt válaszol. Sőt, a múlt kérdései is óhatatlanul a jelen kérdéseivel szembesítve kapják meg világosabb történeti körvonalukat. A problémacentrikusság elképzelésem szerint befogadó-központúságot is jelent. Kevesebbeket megérintő módon tudjuk a klasszikusokat megszólaltatni, ha az egymást bevilágító, megszólító művek kontextusával és az interaktív módszerekkel nem tesszük őket a diákok személyes ügyévé. Nem mindegy, hogy a gyerekek pusztán megtanulják-e a művek „kész” jelentését, vagy részt vesznek az értelmezésnek, a jelentésteremtésnek a tananyag-elrendezés és az interaktív-reflektív módszerek által katalizált folyamatában. Ahhoz, hogy diákjaink a nemzeti (és nem nemzeti) klasszikusokat ne csak tisztelni, hanem érteni is megtanulják, mindenekelőtt olvasni és értelmezni kell megtanulniuk. A hagyomány, többek között a nemzeti hagyomány passzív elfogadása vagy személyes elsajátítása, belső aktivizálása – ez itt a kérdés. A „nemzeti konzervatív oktatáspolitiká”, az új Nemzeti Köznevelési Törvény a maga személyiség helyett a közösségre, nemzetre vetett hangsúlyával itt téveszt utat. Elfelejt, hogy a nyugati (keresztény!) civilizációban az autonóm individuum választ közösséget, miközben persze az individuum, a személyes identitás kialakulásában is meghatározó szerepet játszanak a közösségi értékek.

K. F. Külön beszélgetést érdemelne az a „hermeneutikai axióma”, mely szerint „a múltbéli horizontja csak a jelen horizontja felől tárul fel”. Vannak az életnek olyan dimenziói, amelyek e szerint a logika szerint működnek. De ha magunkról, mint a történelem alanyairól beszélünk, igaz ez a tétel fordítva is. Minden spontán reakciónkat – az intellektuálisakat csakúgy, mint az érzelmiakat: indulati reflexeinket, vonzalmainkat, ellenszenveinket,

attitűdjeinket – a múltból hozott egyéni és kollektív tapasztalataink is determinálják. Vagyis amikor „előbb” a jelent tudatosítjuk, akarva, nem akarva már rá is vetítettük a múltat. Ki-ki a (saját) személyes múltját és az annak látószögéből kirajzolódó történelemképet. Miután azonban ez a „szívekben kavargó” mozaikhalmaz sehogy sem akar összeállni egy „szelíd jövő” körvonalait sejtető táblává, meg kell kísérelnünk „bűvös körünkől kitorve” legalább a múltélményeinket valami egésszé összeilleszteni.

A magyartanítás módszertani problémáit megelőző egyik – ha tetszik: tantárgy-filozófiai – alapkérdés ezért éppen az, hogy képesek vagyunk-e egészséges arányt kialakítani a magyar irodalmi hagyomány egymástól látószög távol eső tartományai között.

Akkor járunk jó úton, ha legalább annyi szellemi muníciót halmozunk fel ebből a végtelenül gazdag, s évről évre gyarapodó kínálatból az – általad is fontosnak tartott – közösségi kohézió erősítésére, mint amennyit az autonóm individuum védőállásainak kiépítéséhez tartunk szükségesnek. A te modern magyar irodalmi példatárad ez utóbbi követelménynek felel meg inkább; az én hivatkozásaim, amelyek az újklasszika és a romantika korára utalnak, a közösségi elv mellőzhetetlenségét hangsúlyozzák. Az irodalomtörténeti kronológia hiába próbál valamiféle fejlődési folyamatot láttatni a korábbi (romantikus) és az újabb (modern) költői világképek között, az esztétikum birodalmában nincs jelentősége annak, hogy mi volt előbb, s mi utóbb. Kemény István világképe nem írja felül a Vörösmartyét, sem a Vörösmartyé Kemény Istvánét. A közösségi líra esztétikai igazságai függetlenek „aktuális” közérzetünktől, kiváltképpen, ha az előbbieket koherens létszemléletbe ágyazódnak, s ha az utóbbit csak politikai érzelmek motiválják.

Ennyi teoretizálás után talán nem fogsz meglepődni, ha abba kötök bele, amit a „nemzet fogalmának hajtogatásáról”, mindenek „nemzetivé kereszteléséről” mondtál.

Abban nincs vitám Veled, hogy a politikai pártok beszédmódja, nyelvhasználata sok esetben nem szolgálja sem az önmagunkkal való megbékélést, sem a külkapcsolatainkban képviselendő nemzetpolitikai érdekeket. Belátom, hogy nincs könnyű helyzetben a magyartanárra, amikor tizenéves diákokkal próbálja megértetni, hogy például a dohányboltok országos hálózatának jelzőjeként is használt ’nemzeti’ szónak hogyan tudtak klasszikusaink szakrális értékeket tulajdonítani. Nem hiszem azonban, hogy ez az igénytelen, blaszfemikusnak is mondható beszédmód lenne az oka annak, hogy a ’nemzeti’ fogalma politikai indulatok ütközéspontjává vált. Itt mélyebb társadalom-lélektani körtünetről van szó. A sérelmi és

kiválasztottságtudatra alapozott – szerintem is egészségtelen – identitást nem ellenségkeresés és mesterségesen konstruált ellenségképek, hanem a legkülönbözőbb társadalmi rétegek által átélt traumák: a hazátlanná válás, az üldözöttség és az egzisztenciális bizonytalanság élménye, azaz az utóbbi 150 év tényleges sérelmei, s az őket kompenzáló tudati (pszichikai) reakciók táplálják. Másfelől a kiválasztottságtudat csak az egyik szimptomája annak az „alkati torzulásnak”, amit – Bibó István kifejezésével – a „zsákutcás magyar történelem” produkált. A másik tünetet: a „hamis realisták” olykor agresszív nemzetfóbiáját éppily egészségtelennek érzem. Lássuk be: a politika nem tudta, nem tudja kezelni ezeket a pszichiátriai problémákat. Az a tény azonban, hogy a kormányzati tisztségviselők retorikáján, s a szimbolikus politikai intézkedéseiken – a rendszerváltozás kezdeteitől – hol az egyik, hol a másik irányú „alkati torzulás” jelei észlelhetők, nem menti fel a magyartanárokat az alól, hogy a tantárgyuk kínálta lehetőségekkel élve legalább mérsékeljék azok hatásait. Hiszek abban, hogy a kultúra és a politika világának kölcsönhatása megszüntethetetlen, s ezért az értelmiségi hivatások gyakorlói éppúgy felelősek saját munkájuk minőségéért, mint azok a szakpolitikusok, akik a mozgásterüket szabályozó tantervi döntéseket hozzák. Bármennyire megköti is a kezedet a kötelező tananyag, annyi szabadságod mindig marad, hogy annak arányait és hangsúlyait a saját értékrended szerint alakítsad. Látsz-e arra esélyt, hogy ezek a „saját” értékrendek – a tanári szabadság korlátozása nélkül – összehangolódnak? A tantárgy-pedagógiai dilemmára kielezve úgy is feltehetem a kérdést: lehetségesnek tartod-e, hogy a sokak által száműzendőnek tartott irodalomtörténeti szempont s vele együtt a történetiség elve átmentődjék a „kommunikációs készségfejlesztésre” koncentráció magyartanításba?

A. L. Egyetértek abban, hogy a történetet a traumákkal és nem mesterséges ellenségképek megalkotásával kezdődik. Az azonban már a maiak felelőssége, hogy felelevenítik-e ezt a sérelmi-ellenségkereső nacionalizmust, vagy a politikailag rövid távon kevésbé hatékony, kevésbé kifizetődő korszerű nemzettudaton munkálkodnak. A baloldalnak és a liberálisoknak rendkívül súlyos vétke, hogy kormányzati időszakaikban nem tettek szinte semmit a plebejus patriotizmus és a nemzeti liberalizmus örökségének ápolásáért, átengedték a nemzeteszmét a „nemzeti oldalnak”, illetve ezen belül a szélsőjobbna. Kemény István korszakalkotó jelentőségű politikáló hitvesi lírája egyik darabjában így fogalmazza ezt meg: „*A nő, aki köpött a Parlamentre, / olyan volt, mint a jóslatok-*

ban. / Kis műszőr gallér, piaszag, / és ahogy beszélt, káro-gás. / Elindultam szép hazámból, / híres kis Magyarországból. / Nem mondott semmi többet, / ez hangzott úgy, mintha hányna. / Búzlótt szegény a gyűlölettől. // Te megmondtad, hogy ilyenek ezek, / de tévedsz, szívem, én mondtam meg, / és sokkal előbb, hogy el fog jönni, / és éppen ilyen lesz, hogy gyűlölhessed, / hogy megvethessed könnyen és olcsón, / hogy hozzájuthass késztermékként, / és félhess tőle kényelmesen. / Az anyád lehetne, mégis te vagy / a bűnös abban, hogy megjött és ilyen. / Én mosom kezeim, de mocskokban, vérben – / már nem leszünk tiszták, se te, se én.” (A Kossuth téren)

Ha már idéztem „modern irodalmi példatárból”, hadd bocsátkozzam vitába egy-két megfogalmazással. Nem hiszem, hogy az én példatáram inkább az autonóm individuum védőállásainak, mintsem a közösségi kohézióknak szolgálna municiót. Éppen az említett versekre nem áll ez. Más kérdés, hogy szerintem a modern individuum posztmodern általi megkérdőjelezésének korában, magukat kereső kamaszokat tanítva nemigen lehet másból kiindulni, mint a világra szemét nyitó, választó, építkező egyénből. A nemzetet is csak akkor tehetjük diákjaink számára absztrakciónál többé, ha a személyes kötődéseket igyekszünk erősíteni mások személyes elköteleződéseinek felmutatásával. Ezért hát maga a szembeállítás sem tetszik. Petőfinél – neked mondjam? – a haza a lehető legszemélyesebb dolog. A bölcső és a sír – Vörösmartynál és Radnótinál – a személyes lét helyének jelölője, a haza a személyes lét helye, nem fogalmi absztrakció. Petőfinél, Adynál, Petrinél a politika és a szerelem egyformán személyes ügyek, kicsit kielezve: az előbbi is a magánélet, az intimszféra része. Természetesen egyetértek veled abban, hogy a jelen horizontját meghatározza a múlt, történetileg kialakult előítéleteink – ahol is előítéleten nem csupán valami negatívumot értek, hanem előzetes megértési sémákat, amelyek Gadamer szerint feltételei a megértésnek. Éppen ezt a hermeneutikai gondolkodásmódot követve nem érthetek veled egyet abban az esztétikai platonizmusban, mely szerint a „közösségi líra esztétikai igazsági függetlenek »aktuális« közérzetünkől, kiváltképpen, ha az előbbieket koherens létszemléletbe ágyazódnak, s ha az utóbbit csak politikai érzelmek motiválják”. Azt sem tudom, hogy milyen eszközök van a „koherens létszemlélet” és a „politikai érzelmek” biztos elválasztására. Természetesen Kemény István világgépe nem „írja felül” Vörösmartyét, csak segít felvázolni azt a jelenbeli befogadói horizontot, amelytől elindulunk Vörösmartyhoz beszélgetni. Hogy lehetséges-e „múlt-élményeinket valami egészébe összeilleszteni”, *abban szkeptikus lennék.* Nem egy irodalmi kánon, nem egy

e környezeti hatásokat éppen a magyar irodalom szellemi immunrendszere védte ki.

A. L. Én még abban sem vagyok biztos, hogy a szonettforma történeti változásainak nincsen köze a történelmi világhoz. Meggyőztek Egri Péter hajdani elemzései, hogy Milton szonettjének formája, versmondattana a barokk feszültségét tükrözi, amely mögött két társadalmi pólus közötti feszültség rejlik. Nem iktatható ki az irodalomértelmezésből a kor és a szerző, a referencialitás, csak... – elnézést az önidezésért – „rengeteget árt az iskolai irodalomértésnek, ha az életrajzi-történelmi referencia »megtalálása«, a szöveg egészének vagy részeinek azzal való »megfeleltetése«, »megfejtése« lezárja az értelmezés és megértés folyamatát, s ezzel feleslegessé, kiiktathatóvá vagy pusztán eszközzé, dekorációvá degradálja a művek jelentésteremtő poétikai-retorikai mozgásait. A már készen kapott, *mű előtti* tudással való, rövidre záró, a szöveget átlépő vagy azon átnéző megfeleltetés valóban lehetetlenné teszi a nyelvi világteremtésének, a történő igazságnak, a művel folytatott – horizontok közötti – jelentésteremtő dialógusnak a megtapasztalását.⁷¹ Ami az irodalmi kánonok közös rétegét, a közös nemzeti kánon igényét illeti, álláspontjaink nem állnak annyira távol egymástól. A kánon szerintem változik, belső hangsúlyai módosulnak. Változik például az, hogy Arany János művei közül *A nagyidai cigányokat* vagy a *Bolond Istókot* vagy a *Kertbent* vagy a *Magánybant* mennyire tartjuk fontosnak; hogy a nagykőrösi lírát tartjuk-e olyan fontosnak, mint a korszak balladáit; hogy Tóth Árpád vagy Juhász Gyula költészetét hol helyezzük el a Nyugat szerzőinek kánonjában. Hogy József Attila kései költészetét tartjuk-e többre vagy a 32–34 közötti nagy verseket. Hogy Kassák Lajost vagy Füst Milánt csak annyira tartjuk-e fontosnak, mint a mai Nemzeti alaptanterv. (E két név le sincs írva abban a tantervben, melyben Nyirő József és Wass Albert neve viszont szerepel.) És így tovább a végtelenségig. A változékonyság és a sokszólamúság azonban szerintem sem jelentheti azt, hogy az iskolának ne lenne szüksége semmilyen (nemzeti) irodalmi kánonra. A vitakérdés valójában az iskolai kánon terjedelme és kezelésének jellege, illetve kánonközvetítés és képességfejlesztés, kánonközvetítés és olvasóvá nevelés viszonya. Szerintem a műveltségi kánon sokkal szélesebb, mint a közoktatási kánon, s a nemzeti kánon *egészének* életben tartása nem az általános és a középiskola dolga. Eötvös József és Kemény Zsigmond nélkül szerintem nincs magyar irodalmi kánon, az iskolai kánonból mégis – nagy fájdalomra – évtizedekkel előzőtt kimaradtak. *A kevesebbet, de alaposabban elvét*

képviselem, illetve azt, hogy a kánonközvetítés érdekében – annak érdekében, hogy ne üres és feledésbe merülő név- és címlistákat tanítsunk eleven és a jelennel párbeszédet folytató hagyomány helyett – szükséges a diákbefogadó szempontjainak figyelembevétele, a kortársak, a népszerű irodalom bizonyos mértékű bevonása és a személyesség elvének erőteljesebb érvényesítése. A fentiek jegyében szerintem nem lenne szabad hat pályaképet és tizenkét portrét tanítani, csak kevesebb pályaképet és kevesebb portrét. Ez nem azt jelenti, hogy ne kellene a ma a „pályaképek” és a „portrék” című fejlécek alatt szereplő szerzők mindegyikétől legalább egy művet tanítani, hanem csak azt, hogy egyfelől a *szervezői elv mellett más csoportosítási elveknek* is szerepelniük kellene a tantervben és az érettségiben, másrészt pedig néhány szerzővel a jelenleginél alaposabban kellene foglalkozni. Az osztály érdeklődését, attitűdjét és más körülményeket figyelembe véve az egyik évben Berzsenyi, a másikban Csokonai, az egyik csoportban Babits, a másikban Kosztolányi kapna nagyobb figyelmet. Ami természetesen nem jelentené azt, hogy a berzsenyis osztályban egyáltalán nem lenne szó Csokonairól és megfordítva. Tanulmányozni azonban – például – a klasszicista és az azon túlmutató jegyeket vagy a polgári olvasóközönség hiányának problémáját csak az egyik szerző művein tanulmányoznánk alaposabban.

De térjünk vissza a „nemzeti-társadalmi kohézió” kérdéshez. Nem tudom, sőt nem hiszem, hogy ilyen egyetemes ideológiai platformokat, alapszémákat konszenzusos alapon vagy konszenzust teremtő módon ki lehet munkálni. Talán a reformkori ellenzéknek lehetett eszmei minimálkonszenzusa, talán az 1989 előttieknek is – bár nem vagyok benne biztos, hogy ezek sem csupán politikai közmegegyezések voltak-e. A rendszerváltás utániak viszont biztosan csak politikai megállapodások lehetnek, lehetek volna. A retrospektív antikommunizmus eszmeileg gyengécske közös nevező. Alapkérdésekben lehetett volna politikai megegyezés. Abban a bizonyos demokratikus minimumban. Moncloa-paktum talán születhetett volna a szakpolitikákban – például az oktatáspolitikában. Ezt a NER teljesen lehetlenné teszi, mert egy kormánypárt(-szövetség) építi felülről lefelé, egyetlen pólus köré. (Az oktatáspolitikában egyébként 2010-ig volt némi – nem elégséges – minimálkonszenzus. Szimbolikusan /is/ éppen ezt rúgta föl az új Nemzeti Köznevelési Törvény, mely nem folyamatosan korrigált elődeire épített, hanem teljes fordulatot hirdetett – még az első Orbán-kormány oktatáspolitikájához képest is, természetesen az Antall-

kormányéhoz képest is. Nagyban az új, „nem sztálinista” alkotmányt is a maga hírhedt Preambulumával ilyen ki-sajátító „egységteremtésnek” látom.)

K. F. Akár a politika felől, akár a politika felé köze-lítünk, nem jutunk előre. Éppen azért tartom érdekes kísérletnek, hogy beszélgetünk, mert biztosak lehetünk abban, hogy az elmúlt negyed század hazai történéseit illetően szinte semmiben nem értünk egyet. Nem vita-tom, hogy az új Nemzeti Köznevelési Törvénynek le-hetnek korrekcióra, módosításra szoruló passzusai. Jó okom van azonban arra, hogy amikor egy szakpolitikai döntés bírálata totális kormánykritikába fordul át, két-ségeim legyenek a bírálat hasznosíthatóságát illetően. Engedd meg, hogy hivatkozzam rá: van tapasztalatom arról, mennyire reménytelen bármilyen szakmai kérdést érdemben megvitatni, ha a vitának közvetlenül politikai tétje van. Amikor az Antall-kormány idején – a Kulturá-lis és Oktatási Bizottság elnökeként – az én tisztem volt, hogy érveljek a „jobboldali” közoktatási törvényjavaslat mellett, az akkori szocialisták és liberálisok által meg-fogalmazott ellenzéki kritika éppúgy katasztrofálisnak minősítette azt, mint ahogyan a mai ellenzék minősíti a Fidesz-kormány oktatáspolitikáját. Ezért gondolom, hogy érdemes megpróbálni irányt változtatni. Negyed-századnyi haszontalan kísérletezés után tudomásul kel-lene vennünk, hogy a kultúra szférájában semmi érdemi változás nem történhet, ha nem a közvetlenül érdekelték diskurzusa teremti meg annak feltételeit. Itt hiába vá-runk a mindenkori kormány és a mindenkori ellenzék közötti megegyezésre. A te felvetéssel (tézissel) szemben egyébként azt állítom, hogy a rendszerválto-zás (hogy sajnós vagy hála istennek?, az már nézőpont kérdése!) igenis politikai konszenzusra épült: kom-promisszum született az alkotmányos berendezkedés alapelveit, a NATO-hoz, illetőleg az EU-hoz történő csatlakozást illetően, s ezeknél mélyebb és kiterjedtebb együttműködésnek sem 1990-ben, sem azóta nem vol-tak, nincsenek és – hacsak a tudomány, a kultúra és az oktatás műhelyeiben nem próbáljuk meg depolitizálni az életünket – a közeli jövőben sem lesznek adva a feltételei. Adva vannak ezzel szemben azok a szociális állapotok, pártpolitikai fejlemények és régi/új ideoló-giák, amelyek éppen ennek a negyed százada született konszenzusnak az értelmét és életképességét kérdőjele-zik meg, s egy radikális fordulat szükségessége mellett érvelnek. Az említett – nagyon-nagyon bizonytalan kimenetelű – radikális fordulat elkerülésének egyetlen esélyét éppen abban látom, hogy a szakmai vitáinkból megpróbáljuk kiiktatni a politikai szempontokat. Sem-

mi garancia nincs arra, hogy ez eredményes lehet, de ta-lán egy kicsi esélye mégis van, hogy jutunk valamire. Sem te, sem én nem kötelezzük magunkat arra, hogy máskor, máshol nem nyilatkozunk meg a politika műfajában is, s igen valószínű, hogy egyikünk sem fogja mérsékelni magát csak azért, mert szakmai ügyekben keressük az együttműködés lehetőségét.

Én sem abból a hipotézisből indulok ki, hogy létezik egy mindannyiunk számára egyértelmű, 'kanonizál-ható' magyarságélmény, csupán arra a – fentebb már említett – tapasztalatra kellene támaszkodnunk, amely szerint a magyar irodalomban született és kifejlődött modern (polgári) nemzeti közösségeszmének soha nem a vitatott tradíció, s nem az adott „jelen”, hanem mindig is a jövőre irányultság volt a legfontosabb ismérve. Ezért történhetett meg, hogy hosszú időn keresztül erősebb-nek bizonyult minden más – az övénel gyengébb „társadalmi kohéziójú” – riválisánál: legyőzte a rendi kiváltsá-gokból (nemes–nem nemes), a politikai szembenállásból (labanc–kuruc), a felekezeti különbözőségekből (katoli-kus–protestáns) és az eltérő reformkoncepciókból (libe-rális–konzervatív) kiinduló egységteremtő törekvéseket – gazdag példaanyagot szolgáltatván ezzel a szellemi pol-gárháborúvá eszkalálódó népi-urbánus ellentét meghala-dására törekvőknek is.

A. L. Pontatlanul fogalmaztam. A rendszerváltás idején valóban megvolt az egyetértés az általad felsorolt axió-mákban. Azzal is egyetérttek, hogy mostanság megkérdő-jeleződnek ezek a közös axiómák. Abban talán különbség van köztünk, hogy ez a megkérdőjeleződés főleg a jövőt fenyegető veszély-e vagy inkább – mint szerintem – már nem kis részben végbe is ment történés. Nagyon-nagyon jó lenne, ha depolitizálhatnánk életünket – többek kö-zött – „a tudomány, a kultúra és az oktatás műhelyeiben”. Csak a tendenciák nem erre mutatnak. Például itt ez a fórum, a Magyar Művészeti Akadémia *Magyar Művészet* nevű folyóirata, amelyben nemes szándékok helyet ad ennek a párbeszédnek. Nem mondhatok le az övön aluli ütésről, mert annyira tiszta példa. Ez egy gyönyörű és jól szerkesztett periodika, de párját ritkító minőségű kivite-le, hihetetlenül gazdag és szép képanyaga nem képzelhető el – 990 forintért! – hatalmas mértékű politikai támoga-tás nélkül. Én elveim feladása nélkül megszólalhatok e folyóiratban, ha azt mondom, amit gondolok, de egy je-lentős művész belépése az Akadémiába aligha tekinthető politikától független lépésnek. A szakemberek vágya a depolitizálásra nehezen fér össze a ma végbemenő erős centralizálással, amelyet egy ideológiailag – természet-e-sen – nem semleges kormány hajt végre.

Nem hiszem, hogy a nemzeti közösségeszme legyőzte, termékeny módon integrálta volna az általam említett pólusokat. A nemes–nem nemes szembenállás kivételével. Kilengéseket és túlélési alkalmazkodásokat látok inkább, nem egy átfogóbb eszme, a nemzeti fölülkerekedését. Bizonyos közösségvállalásokat gyakran egy-egy közös ellenség, közös trauma tudott csak létrehozni, azonban igazi békeidőben ez szerintem nemigen ment, illetve nem eszmei alapon ment. Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa, Ady és Tisza történelmünk részeként megérthető, még talán a kettős azonosulás is megy. Nekem még Kádár és Nagy Imre is. Szálasi és Rákosi viszont már csak rideg tudásként része az önismeretemnek. De ezen még gondolkoznom kell.

K. F. Hadd reflektáljak előbb ez utóbbi észrevételeidre! Az a megjegyzésed, amely szerint „bizonyos közösségvállalásokat gyakran egy-egy közös ellenség, közös trauma tudott csak létrehozni”, s hogy azoknak „nem eszmei alapja” volt, csak megerősít abban a gyanúmban, hogy vakvágányra futott a klasszikus magyar irodalom tanítása. Általában („gyakran”) valóban a közös ellenség tereli egy táborba a sokféle ellentétől feszülő társadalmakat, csak hogy Magyarországon éppen a modern, polgári nemzet kialakulásának és rendszerformáló hatásának századában ennek éppen a fordítottja történt. Azt az összefogást, amely 1848/49-ben jött létre, nem a közös (külső) ellenséggel szembeni szerveződés kényszerre magyarázza. Éppen ellenkezőleg: a társadalom még működő belső kohéziós erői produkáltak olyan egységet, amely azután az egyébként rivalizáló nagyhatalmak közös katonai akcióját provokálta ki.

Te csak a nemes–nem nemes szembenállás esetében látod bizonyíthatónak, hogy a nemzeti közösségeszme képes volt oldani társadalmi feszültségeket. A vallási/egyházi konfliktusok „demilitarizálása” talán az osztályellentétek mérséklésénél is fontosabb esemény volt. Hosszú folyamat vezetett el a vallások/felekezetek egyenjóságát kimondó tordai országgyűléstől (1568) a zsidók emancipációját kimondó országgyűlésig (1867), s kétségtelen, hogy ebben a folyamatban irodalmi hatásoknak (pl. Lessing *Bölcs Náthánja*) és hatalmi-politikai érdekeknek (lásd II. József türelmi rendelete, 1781!) is fontos szerepe volt. Ha azonban nemcsak a jogalkotás kiemelkedő teljesítményeire, hanem a szellemi élet eseményeire is figyelünk, a felekezeti és a nemzeti tudat viszonyában minőségi változást már a XIX. század elején regisztrálhatunk. Azokban az esztendőben, amikor – Európa több országától eltérően – végleg lekerül a napirendről a vallási egység megteremtésének programja, s amikor az akkor

már mélyen hívó Kazinczy hatására megérlelődik az a felismerés, hogy a nemzetet – mint politikai közösséget – nem lehet „felekezeti unió”-ra építeni. Sokkal mélyebb és „önelvűbb” szellemi folyamatok alakították tehát a magyar kultúrát, semhogy pusztán „kilengéseket” és „túlélési alkalmazkodásokat” lássunk a nemzeteszme (majdani) irodalmi megnyilatkozásai mögött.

Nem gondolom, hogy tizenéves ifjakat ennek az eszmétörténeti folyamatnak a történettudományra tartozó ismeretanyagával kellene terhelni, de azt igen, hogy az életkori sajátosságaikhoz illő módszerek segítségével esztétikai élményként sajátítható el a kollektív önismeretnek ez a sajátosan magyar minősége.

De nem akarok kitérni „övon aluli” ütésem elől sem. Te „hatalmas méretű politikai támogatással” magyarázod, hogy ezt a periodikát mindössze 990 Ft-ért meg lehet vásárolni.

Ugyanolyan állami támogatás ez, mint amelyet más állami, köz- és felsőoktatási intézmények, illetőleg a központi vagy az önkormányzati költségvetésből fenntartott kulturális műhelyek kapnak. Ezer példányszámot sem elérő kiadványról lévén szó (a nagyközönség ugyanis az interneten is hozzáférhet!), nem a piaci logika, csupán az a szándék motiválta a kiadót, hogy minél több oktatási és művészeti intézmény könyvtárába eljuttassa.

Amit a Magyar Művészeti Akadémiába belépő művészek politikai motivációjáról gondolsz, feltehetőleg korábbi tapasztalataidra – vagy újabb keletű, de ellenőrizetlen értesüléseidre – vezethető vissza. Történelmi tény, hogy az intézmény civil előzménye az ún. nemzeti/konzervatív oldalhoz tartozó művész értelmiségiek szerveződése volt, de az is történelmi tény, hogy a Magyar Művészeti Akadémiát létrehozó országgyűlés az MTA-éval azonos jogállású intézményt alapított. Ha veszed a fáradtságot, és áttekinted a 2011 óta belépett (felvett) akadémikusok névsorát, aligha fogod azt gondolni, hogy pártpolitikai rokonszenvek alapján szerveződő csoportosulásról van szó. (Ők maguk ezt biztosan kikérik maguknak!) Nem vitatom: az állam által támogatott kulturális intézmények mindig ki lehetnek téve a politikai befolyásolás kísérleteinek. De látni vélem annak az esélyét is, hogy ezek az autonóm fórumok, műhelyek, intézmények – esetünkben éppen ez a periodika – partneri viszonyba is kerülhetnek a politikával.

A. L. Igazad van, a közös nemzeti célok, a nemzet eszménye és eszméje több ponton volt képes segíteni a feloldhatatlannak látszó ellentétek feloldását, mint azt az előbb átgondolatlanul állítottam. És abban is igazad van, hogy a polgári nemzet születésének időszakára vonatko-

zóna tévedés a nemzeti eszmét valamiféle defenzív-reaktív ideológiára redukálni. Igen, mi kezdeményeztünk, a Monarchia hatalmi gépezete csak reagált. Azt viszont félreértetted, hogy a nemzeteszmé vagy ennek irodalmi megnyilvánulásai „mögött” kilengéseket és túlélési alkalmazkodásokat látnék. Nem a nemzeteszmét akarom eszközzé degradálni, hanem azt próbáltam kifejezni, hogy az általa említett pólusok (kuruc-labanc stb.) között voltak, vannak ilyen mozgások, amelyeknek szerintem nem mindig tudott a nemzet eszméje – szintézist alkotva – fölébe kerekedni. Szerintem is vitathatatlan, hogy ama lengőmozgásoknál *„sokkal mélyebb és >önelvűbb< szellemi folyamatok alakították [...] a magyar kultúrát”*. Más kérdés, hogy a Habsburg Monarchiában a nemzet azért is lehetett a megosztottságok, kettősségek fölé emelő tényező, mert függőségben, a függőséget mérsékelve vagy azzal szembeállva kellett magunkat modern európai nemzetként megteremteni. Ma nincs ilyen jól körülhatárolható ellenség vagy ellenfél, ezért is lehetetlen az ellentéteket nemzeti alapon, a nemzetre hivatkozva meghaladni. Az Európai Uniót ilyen ellenséggé stilizálni egyrészt alaptalan, másrészt veszélyes játék a tűzzel. Nem azért, mert a nagyhatalom letámad bennünket, hanem azért – hogy szűkebb életterületemnél maradjak –, mert ha így folytatjuk, nem részesülünk abból a strukturális alapból, amelyből például ma Magyarországon a pedagógus életpályamodell vagy a tankönyvfelkészítés finanszírozódik, amely miatt a magyar oktatási rendszer egyelőre nem omlott össze. Másfelől hiszem, hogy a globalizálódás korában a nemzeti hagyomány jelentősége igenis nőtt, a hagyományközösség fontossága fokozódott. Ezért sem szabad folyvást politikai aprópénzre váltani közösségünk aranyalapját.

A Magyar Művészeti Akadémia kérdésében nem szeretnék szám- vagy állóháborúba keveredni veled. Önfegyelmet tanúsítva, a te szavaidat visszafordítva csak annyit mondok, hogy nem volt szerencsés, hogy „a Magyar Művészeti Akadémiát létrehozó országgyűlés [olyan] az MTA-éval azonos jogállású intézményt” alapított, amelynek „civil előzménye az ún. nemzeti/konzervatív oldalhoz tartozó művész-értelmiségiek szerveződése volt”. Szerintem innen kezdve nehéz az akadémia oldalak fölöttiségét hitelesen állítani. Nem szeretném a 2011 utáni belépők – retorikai gesztusként – javasolt névsorolvasását és politikai címkézését elvégezni. Ráadásul tagozatonként némileg különbözik is a helyzet. Bizonyos, hogy az Akadémiának nem csak kormánypárti tagjai vannak, miképpen az is, hogy az irodalmi tagozatban a számom-

ra legfontosabb, a szerintem legnagyobb nemzeti értéket jelentő írók zöme nem véletlenül hiányzik.

Nem egészen értem, mit jelent a kollektív önismeretnek sajátosan magyar minősége. Nemzeti önismeret természetesen kell(ene), de én ezt semmiképpen sem sajátosan magyar minőségnek nevezném. Ma az igazán nagy baj a magyar nemzettudat erőteljes etnicizálódása és a nemzeti ideológia megosztó jellege. Az irodalomtanítás a horvát–magyar Zrínyivel, a szlovák–magyar Petőfivel, a német–magyar Máraival, a zsidó–magyar Radnóttal talán tehet valamit ez ellen. Másfelől tudomásul kellene venni, hogy valaki sokféleképpen lehet magyar. A politikai nemzet tagja, a pusztán magyar állampolgár is magyar, bármilyen legyen is a kultúrája. A hagyományvállalás lehetőség, viszonzást kiváltó ajándék legyen és ne kötelesség. Nem úgy értem, hogy az iskola ne avassa be a diákokat a magyar kultúrába, csak azt, hogy ne adja parancsba az azonosulást.

K. F. Számomra a Magyar Művészeti Akadémia ügye – jóllehet sem a létrehozásáért felelős politikus nem voltam, sem tagja nem vagyok – személyes ügy. Azért az, mert – az 1990-es évek elején – politikus szereplője voltam annak a kudarcra végződő kísérletnek, amelynek célja volt, hogy az MTA-ba integrálja a „nemzeti/konzervatív” oldalhoz tartozó művészeket. Tanúsíthatom, hogy nem őket terheli a felelősség, hogy ez az integráció nem sikerült. Nem azt mérlegelem ezért, hogy „szerencsés volt-e” létrejöttének módja, hanem hogy meg tud-e felelni a törvényben rögzített kötelezettségének, mely szerint politikai hovatartozástól függetlenül kell képviselnie az egész magyar művésztszadalmat. Hogy ez ma még nem így van, annak okát sokan a kirekesztés szándékában látják, én súlyosabb problémának érzem az elzárkózás indítékait. Ugyanazt remélem, mint amit a nemzetpolitikával kapcsolatban már elmondtam: a jövőre irányuló kulturális stratégia meghaladhatóvá teszi ezt az állapotot.

Kerülni szerettem volna az aktuálpolitikát, de örülök, hogy egy fontos mozzanatát mégis érintetted. Az Európai Unió s a hozzá fűződő viszonyunk jó példája annak, hogyan lehet összeegyeztetni egy közösség iránti feltétlen elkötelezettségünket az együttműködés minőségének radikális kritikájával. Ez utóbbit semmiképpen nem téveszteném össze az EU- ellenséggé stilizálásával.

Természetesen minden nemzettudat sajátos karakterű, de amikor „sajátosan magyar minőségről” beszélek, különös értéket is tulajdonítok annak. Ne felejtjük el, hogy éppen akkor, amikor egész Európában a restaurációs ideológiák és a nacionalizmusok járványa kezdett terjedni, s amikor azokkal szemben csak az utópista szocialisták

karanténjai ígértek védelmet, a magyar irodalomban (Kazinczy, Katona, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös, Jókai, Kemény, Petőfi, Arany) a politikai közösség legkorszerűbb ideája érlelődött. A 'nemzet' eszméje akkortól kezdve nem a vérségi kötelékek vagy az előjogok tudatából táplálkozott, és nem is valamely egyház spirituális hatalmára utalt, hanem egy minden szempontból – szociális, jogi, nemzetiségi, felekezeti hovatartozás szerint is – heterogén társadalom érdekközösségének felismerését fejezte ki. E nélkül az eszmetörténeti előzmény nélkül nem hathatta volna át a reformkor egymással versengő – plebejus, polgári, nemesi liberális és rendiesen konzervatív – törekvéseit az érdekegyesítés eszméje, s a legnagyobb riválisok személyi ellentéteit sem mérsékelhette volna a „közös ügy” iránti elkötelezettség.

Távol áll tőlem, hogy ezt az eszme- és politikatörténeti ismeretanyagot állítsam a tantárgy középpontjába, de meggyőződésem, hogy a magyartanítás érték szempontjai nem függetleníthetők a belőle kibontakozó tanulságoktól. Summa summarum: feltevéseddel ellentétben – amely szerint a nemzeti közös nevezőt illetően a reformkorban is csak „eszmei minimálkonszenzusról” lehetett szó, s a rendszerváltozás utániak (ti. a konszenzusok) csak „politikai megegyezések lehetnek, lehettek volna” – én – miután a politikai megbékélés (megegyezés) lehetőségét reménytelenül távolinak látom – az egymásraultalság *érzésének* (reformkoriasan szólva: az „érdekegyesítési” kényszer tudatának) ébren tarthatóságában és mozgósíthatóságában hiszek. S persze abban, hogy ebben a misszióban kitüntetett szerepe lehet a magyartanításnak.

Azaz a magyartanítás egyik céljának kell tekintenünk a jövőben is, hogy minden tanulóban tudatosítsa: személyes sorsa, egyéni életpályája, boldogulása, karrierje nem független a nemzeti közösség sorsának alakulásától, s hogy rajta is múlik: nyűgöt, koloncot vagy érzelmi erőforrást jelent-e számára ez a sorsközösség.

Azt gondolom, hogy ezt és az ehhez hasonló alapkérdéseket kellene megvitatni, mielőtt az „etatista-centralizáló” és a „liberális” tévutakat elkerülve konkrét „tananyag-szervezési elveket” egyeztetnénk.

A. L. Az „előbb”-ben és az „utóbb”-ban nem értünk egyet, jeleztem, hogy számomra ama tananyag-szervezési elvek tanulásfelfogást, emberképet, világnézetet is jelentenek. Ezért kicsit sajnálom is, hogy engedtem, hogy olyan területre vigyél, amelyen jóval kevésbé vagyok otthon, mint a magyartanítás technológiáinak tűnő, ámde korántsem pusztán technológiai kérdéseiben. Azonban nem tudatom és akaratom ellenére zajlott így ez a kirándulás. Talán így többet tanultam, mintha

zavartalanul pusztán saját vesszőparipáimat hajtogattam volna.

Amiben maradéktalanul egyetértünk: a globalizáció korában a nemzeti hagyomány ápolása talán az eddigieknél is fontosabb, s nemcsak a közösség érdekében, hanem a személyes identitás megalkotása szempontjából is. S ha a közvetlen politikai hasznosítás, a jelszavak, a kampányok és a nemzet megosztása helyett a nemzeti kultúrára vetett hangsúly az Illyés-féle „haza a magasban” és az Ottlikék-féle „másik Magyarország” jövő felé orientáló eszményéhez járul hozzá, akkor magam is szeretnék hozzátenni ehhez az építkezéshez vagy újjáépítéshez. Új beszélgetés kezdődhetne itt, amelyben az „érdekegyesítési kényszer” mibenlétéről és tudatának ébren tarthatóságáról kellene gondolkodnunk.

K. F. Köszönöm a beszélgetést.

JEGYZETEK

- 1 Arató László: *Ady az iskolában – recepció apályban és dagályban*. Iskolakultúra, 2014/3, 3–16. oldal, http://www.iskolakultura.hu/ikultura-folyoirat/documents/2014/2014_3.pdf